

K běžným zadáním už raných útvarů střední Evropy patřilo nejen zajišťování funkčního chodu celého *regnum* (ve smyslu Herrschaft, panství), nýbrž i vládyce a jeho dvora. V Čechách se knížecí dvůr od konce 9. století vázal k Praze, rozuměj k ústřednímu „hradu“ nad ohybem Vltavy.

Fenomén věnných měst

Osobní potřeby do Čech provdaných žen měly v římském právu zajišťovat instituty „věna“ (*dos*) a „obvěnění“ (*dotalicium*). První dávala nevěstina rodina, druhé manžel své choti. Vždyť podle církevních kánonů se žena měla starat o muže, ten o její slušné zaopatření. Tyto pojmy neměly v českém právu setrvalou náplň, někdy splývaly. Majetky kněžien a královen mohly navíc zmnožovat občasně dary, později i vlastní aktivita (směny, koupě, prodeje). Do jejich skladby vstupovaly újezdy, vesnice, mlýny, trhy, regální výnosy, v mladší fázi rostl zájem o města a příjmy z nich. Za rodný list královských věnných měst se dá s trochou vůle považovat listina římského krále Albrechta z 5. října 1307 vydaná ve vojenském ležení u Opatovic, v níž Albrecht a jeho syn vévoda Fridrich přijali do ochrany Hradec, Jaroměř, Chrudim, Mýto a Poličku (*Grecz, Jermer, Chrudim, Mutha et Policz*). Nechme stranou, zda byli k takovému aktu vůbec oprávněni, neboť i římská panovníci respektovali dosavadní praxi, že v *regnum Bohemiae* třímá takové dispoziční právo český panovník (extrémních výjimek je pomálu), na druhé straně měl Fridrich k získání české koruny tehdy slibně nakročeno (viz dále). Ještě dříve se začal těsněji vázat ke královnám Mělník, střídavě přibývají Trutnov, Dvůr Králové nad Labem, Nový Bydžov, dočasně i jiná města (Tachov, Domažlice, Stříbro, Klatovy), nicméně pevným jádrem zůstala východočeská skupina.⁷⁰

70 Listina z října 1307 *Codex juris municipalis regni Bohemiae*, II. Privilegia královských měst venkovských v království Českém z let 1225 až 1419, Jaromír Čelakovský (ed.), Praha 1895 (dále *CJM*), s. 148–152, č. 83. K hmotnému zajišťování žen ve středověku a raném novověku Jan KAPRAS, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 2008, s. 19–28; Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926 (= Práce ze semináře českého práva na Karlově univerzitě v Praze 11).

Nic zásadního o královských majetcích neříká *Maiestas Carolina* (1355). Ačkoli *de facto* nevstoupila v platnost, vyjádřila se, byť nesystémově, k širokému spektru královských zájmů. Sevřené uskupení věnných měst *Maiestas* nezná, v okamžiku jejího sepsání totiž netvořila soudržnou skupinu, neboť od roku 1318 se ocitla vně dosahu českých panovníků. Až za polovinou 14. století se obnovovala jejich společná minulost. V tomto mezidobí se podle váhy a důležitosti přiřazují k ostatním královským městům. K nejvýše ceněným a „nezcizitelným“ mají podle Karlova zákoníku náležet Hradec a Chrudim, zatímco Jaroměř, Trutnov, Dvůr Králové nad Labem a Mělník se spojují s městy, která lze až na deset let uvolňovat želi nám s vazbou k dynastii. Polička i Vysoké Mýto, aniž by se jmenovaly, náleží do poslední skupiny. K požitkům královen se *Maiestas* vrací ještě v momentě, kdy se královna podruhé vdává.⁷¹

Spíš okrajově se majetkům královen dotklo Vladislavské zemské zřízení (1500). Obvěnění (zde jako věno) má užívat doživotně a nemůže ho darovat ani zastavit, po smrti at se vrátí koruně („... *nehly sú věna svého přeč dávati ani zapisovati, ani ještě nebudú moci, než mají toho věna do své živnosti užívatí. A po smrti každé má to zase k Koruně připadnúti...*“). Soustavnější exkurs o poslání věnných měst, určený zahraniční veřejnosti, podal až náboženský exulant a znalec předbělohorských poměrů Pavel Stránský ze Zápské Stránky († 1657) ve své „*Republica Bojema*“ (Leyden 1643). Jednu kapitolu věnoval i českým kněžnám a královnám. Jak rozvádí, mívaly manželky panovníků 20 000 stříbrných hriven jako peněžitý důchod, za krále Rudolfa I. (Habsburského) se změnil v nemovitosti. Odtud se ustálil obyčej, že „v našem království jsou.... královskými věnnými městy Hradec nad Labem, Jaroměř, Trutnov, Dvůr, Bydžov, Chrudim, Vysoké Mýto, Polička, jakož i Mělník s hradem, poplužím a velmi rozsáhlými statky, bohatě úrodnými vínem a obilím“ („*ut reginarum in hoc regno dotales sint, quemadmodum jam ante diximus, urbes, Hradecium ad Albim, Jaromierza, Trutnovum, Dvurum, Bydzioivum, Chrudim, Alta-Myta, Policza, Mielnicum cum arce praedilisque, ac amplissimus latifundiis vini frumentique feracissimus...*“). Stránský podtrhl dispoziční právo královen ohledně požit-

71 *Maiestas Carolina*. Der Kodifikationsentwurf Karls IV. für das Königreich Böhmen von 1355, Bernd U. Heigemöller (ed.), München 1995 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 74), kap. VI–XIII, s. 44–65, kap. XXXVII, s. 110–111.

ků z věnných měst, totiž že je může po své vůli prodejem, směnou nebo jinak převést na krále či někoho jiného.⁷² Věnná města českých královen vstoupila do českých a zejména urbánních souřadnic, s otázkou, jak se ustavily a v čem tkvěl jejich smysl.⁷³

Zaopatřování manželek středověkých panovníků

V mediální produkci se ženám, zejména panujícím, dostává hodně pozornosti. Stačí uvést Adelheidu († 999) či Theofanu († 991), svázané s císaři saské dynastie. Při akcentování jejich politické role zaniká výše, která je pro sledované téma zajímavá, totiž jakému hmotnému pojištění se těšily at' po boku manželů, at' jako vdovy. Svým dílem to způsobilo nejen tradiční zaostření, v němž žena stojí v zákrytu za mužským protějškem, ale i stav pramenů, jen náhodně otvírající průzory do jejich výbavy. I ve střední Evropě shodný jmenovatel uniká. Někdy ženy panovníků oplývaly velmi slušným věnem, to však jako součást svatebních úmluv vycházelo vstříc ambicím jejich manželů, než aby sloužilo vyvdané dceři nebo sestře.⁷⁴

Pokud taková žena ovdověla, zůstávala titulární kněžnou či královnou, ale své místo uvolňovala manželce nového panovníka. K výživě jí býval přidělen nějaký úděl nebo podíl na státních příjmech, mohla žít u dvora nebo se stáhnout do ústraní. Kronikáři se o ni přestávali zajímat, leckdy se musí pracně zjišťovat i čas jejího

72 *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Petr Kreuz – Ivan Martinovský – Jana Vojtišková (eds.), Praha 2007, Hradec Králové 2007, č. 476, s. 238; Pavel STRANSKÝ, *Český stát, přeložil Bohuslav Ryba*, Praha 1953, kap. IX, s. 244, latinské pasáže citovány podle vydání Paulus STRANSKÝ, *Respublika Bojema*. Opus utilissimum, quod propter excellentiam suam typis novo donatum, Amstelredami 1713, s. 400.

73 Ze shrnutí o věnných městech v nestejně kvalitě Dagmar KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001, směrodatně František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004, Jan Kilián (ed.), Mělník 2004, s. 1–15; František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, 2. vyd. Praha 2009, s. 269–270; Božena KOPIČKOVÁ, *Věnná města a jiné majetky českých královen ve 14. a 15. století*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kolektiv, *Ženy a děti ve dvorské společnosti*, Praha 2015, s. 97–108.

74 *Průřezové Frauen im Frühmittelalter: eine ausgewählte, kommentierte Bibliographie*, Werner Affeldt (ed.), Frankfurt a. M. 1990.

úmrtí (místy pomáhají nekrologia). Mezi vdovou a novou dvorskou garniturou mohlo docházet k nesouladu. Přeléval se do politické roviny, v mírnější verzi do soutěžení o zbožná nadání. Důvěrně to poznaly i české poměry (Konstancie Uherská versus Kunhuta Štaufská versus Anežka Přemyslovna, v zostřené formě Alžběta Rejčka a Eliška Přemyslovna). Nechýběla vypuzení, kdy manželka ztratila i přístup ke svým zdrojům, takže Adléta Míšeňská († 1211), první choť Přemysla Otakara I., se musela uchýlit k bratrovi do Míšeň. Rychlé politické zvraty mohly uvést na scénu v jeden moment dokonce čtveřici královen. V úseku 1310–1313 dvojnásobnou vdovu Alžbětu Rejčku, vyhnanou Annu Přemyslovnu provdanou za Jindřicha Kolutanského i „úradující“ Elišku Přemyslovnu, nevěstu lucemburského prince. Nezřídka se zapomíná na neprůbojnou Violu, dceru těšínského knížete a vdovu po Václavovi III. Po srpnu 1306 se obloukem vyhnula politické mlýnici a stáhla se do ústraní. Zemřela v roce 1316 jako manželka Petra z Rožmberka.⁷⁵

Ani za hranic Čech se nedá potvrdit, že by se panovnice, i jako vdovy, ujímaly (byť s přeryvy) jedněch a týchž konstantně vyčleněných statků, jak je to patrné u českých věnných měst. Vzdáleně se tomu blíží poměry v Uhrách, kde se též nacházely majetky, co by se daly označit za věnné. Jejich institucionální počátky mají sahat k roku 1424 s trváním do poloviny 16. století. Vázaly se k báňské oblasti středního Slovenska a dalším hradům i městům.⁷⁶

Majetky českých kněžen

Do svazků s vládnoucími i nepanujícími Přemyslovci vcházely dcery a sestry řady dynastií, počínaje Babenberky, Wettiny a Wittelsbachy a konče Piastovci, Arpádovci, Rurikovci, srbskými Nemanjičci nebo Byzantinci. Ještě než dorazily k českým ženichům, podle zvyku a možností je rodina vybavila majetky na jejich domácí půdě.

75 Marie L. ČERNÁ, *Rozvod Přemysla I. s Adélou Míšeňskou*, Časopis Společnosti přátel starožitnosti 30, 1922, s. 9–44, biografické údaje o Viole Kazimierz JASINSKI, *Rodová Piastów sląskich III. Piastowie Opolscy, Cieszyńscy i Oświęcimscy*, Wrocław 1977, s. 123–124.

76 Martina KALABOVÁ, *Věnné majetky uhorských královen v středoslovenské banské oblasti do roku 1478*, Historický časopis 52, 2004, č. 1, s. 3–30.